

УДК

Demchenko O.P., Koval T.V., Особистість з проявами соціальної обдарованості як потенційний представник управлінської еліти / O.P. Demchenko, T.V. Koval // // Education pedagogy: problems and prospects for development in the context of reform. Editors: Sławomir Śliwa, Olga Tsybulko. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-05-4; P. 277-288.

Автор

Демченко О.П., Коваль Т.В.

Демченко О.П., Коваль Т.В.

Demchenko O.P., Koval T.V.

Назва

Особистість з проявами соціальної обдарованості як потенційний представник управлінської еліти

Личность с проявлениями социальной одаренности как потенциальный представитель управленческой элиты

Personality with manifestations of social giftedness as a potential representative of the management elite

Ключові слова

Елітарна особистість, соціальна обдарованість, *проприум соціально обдарованої особистості*, організаторські та управлінські здібності, лідерські якості.

Элитарная личность, социальная одаренность, проприум социально одаренной личности, организаторские и управленческие способности, лидерские качества.

Elite personality, social giftedness, proprium of a socially gifted person, organizational and managerial abilities, leadership qualities.

Анотації

На основі порівняння поглядів сучасних показано, що елітарна особистість має характеристики обдарованості, високий рівень сформованості

яких сприятиме більш успішному виконанню завдань, поставлених суспільством перед елітою. Визначено, що соціально обдаровані люди володіють необхідним потенціалом для успішного виконання функцій еліти, досягнення високих результатів в управлінській діяльності. Представлено результати теоретизації соціальної обдарованості через наукову рецепцію психологічних концепцій. Запропоновано *пропріум соціально обдарованої особистості* як сукупність усіх її сторін, домінантних якостей, що характеризують її як особливий соцітип і соціально зрілого індивіда.

На основе сравнения взглядов современных показано, что элитарная личность имеет характеристики одаренности, высокий уровень сформированности которых будет способствовать более успешному выполнению задач, поставленных обществом перед элитой. Определено, что социально одаренные люди обладают необходимым потенциалом для успешного выполнения функций элиты, достижение высоких результатов в управленческой деятельности. Представлены результаты теоретизации социальной одаренности через научную рецепцию психологических концепций. Предложено проприум социально одаренной личности как совокупность всех ее сторон, доминантных качеств, характеризующих ее как особый социотип и социально зрелого индивида.

On the basis of a comparison of modern views it is shown that an elitist personality has characteristics of giftedness, high level of formation of which will contribute to a more successful fulfillment of the tasks, set by the society before the elite. It is determined that socially gifted people have the necessary potential for successful performance of the functions of the elite, achieving high results in management. The results of the theory of social gifting through the scientific reception of psychological concepts are presented. The proprium of a socially gifted personality is proposed as a set of all its parties, dominant qualities that characterize it as a special social type and socially mature individual.

Keywords: elitist personality, social giftedness, socially gifted personality proprium, organizational and managerial abilities, leadership qualities.

Однією з умов успішного цивілізаційного поступу нашої держави в контексті складних політичних і соціальних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст., реформування різних сфер життяв Україні є формування нової національної еліти. Для кожної держави важливо мати громадян, здатних ефективно здійснювати управлінську діяльність на різних політичних, економічних, соціальних, культурних вертикалях відповідно до національної ідеї та європейського вибору українців. Становлення української еліти вже спостерігаємо в останні десятиріччя, однак цей процес є суперечливим, у ньому прослідковуються ознаки амбівалентності. З одного боку, позитивними є вже сама постановка питання про національну елітута факт її «народження» після проголошення Незалежності України, тенденція омолодження еліт, отримання окремими представниками якісної освіти в престижних зарубіжних закладах. З другого боку, формування елітарних груп у нашій країні проходить переважно спонтанно, оскільки людина часто входить до них за соціальним походженням / матеріальним станом / випадково через щасливий збіг обставин / політичні та кланово-корпоративні ротації тощо. До того ж, особистість ідентифікують як представника еліти переважно в дорослому віці, коли вона вже має стійку ієрархію потреб та інтересів, систему цінностей, серед яких нерідко матеріальні переважають над духовними, індивідуальні та корпоративні над суспільними й національними.

Для формування якісно нових елітарних груп держава має створити ефективну систему виявлення і «селекції» їх потенційних представників. Виходячи з етимології терміну «еліта» («обраний» чи «відібраний») до такої соціальної ланки мають увійти найкращі громадяни, найбільш патріотичні, високоморальні, альтруїстичні та професійні. Їхні цінності та пріоритети повинні бути орієнтовані на досягнення високих соціальних стандартів. Науковці експлікують *елітарну особистість як «індивідуальність, яка репрезентує найвищий рівень індивідуально-особистісного розвитку та буття; специфічний спосіб взаємопов'язаності структур і саморегуляції, який забезпечує особистості певною мірою автономне існування в соціумі, та*

водночас продукує більш піднесену індивідуалізовану форму її залучення до життєдіяльності суспільства [14, с.396]. Виходячи з такого пояснення, вважаємо, що елітарна особистість має ознаки обдарованості, оскільки передбачає високий рівень сформованості здібностей і якостей та їх активне виявлення в процесі діяльності («буття»). В зв'язку з цим, актуальною є думка вчених (В. Андрущенко, О. Антонової, О. Власової, І. Зязюна, В. Кременя та ін.), що сучасна національна еліта має формуватися, передусім, за рахунок обдарованих людей. Обдаровані та креативні особистості, з високим рівнем інтелекту, розвиненими загальними та спеціальними здібностями є важливим людським ресурсом для поповнення елітарних груп. Еліти є різноплановими та неоднорідними, серед них вагомому роль у житті держави відіграє управлінська, яка репрезентує себе в трьох суспільних сферах – політичній, економічній, культурній. Тому вважаємо, що в елітарних особистостях, окрім спеціальних здібностей і знань, які відповідають обраній сфері діяльності, має бути високий організаторський і комунікативний потенціал, розвинені морально-вольові та лідерські якості, соціальні навички тощо. З огляду на це, варто зазначити, що потенційними представниками елітарних груп можуть стати соціально обдаровані особи, в психологічному портреті яких є характеристики, важливі для виконання функцій еліти. Системні наукові розробки соціальної обдарованості започатковані в зарубіжному дискурсі, починаючи з другої половини ХХ ст. В останні десятиріччя спостерігається актуалізація вивчення цього феномену в працях російських (Н. Амінова, О. Бодальова, В. Большакова, А. Галіахметової, Т. Гущиної, Г. Зверєвої, І. Івенських, Т. Кісельової, Н. Колодій, А. Коняєвої, М. Рожкова, Д. Ушакова, Т. Хрустальнової та ін.) і білоруських (Я. Коломинського, Є. Панько та ін.) учених. Звернення до вітчизняного наукового дискурсу показує, що соціальна обдарованість є предметом лише окремих розробок (О. Власової, Н. Мацюк, О. Науменко, М. Янковчук та ін.), оскільки більшість дослідників обдарованості надають перевагу іншим видам. Даючи характеристику соціально обдарованих людей, А. Коняєва [8] прямо пов'язує їхню діяльність з управлінням, адмініструванням і

досягненнями високих результатів у такій царині. В свою чергу, Т. Хрустальова [16] розглядає соціальну обдарованість як комплексне утворення, що виступає передумовою успішності в декількох областях людської життєдіяльності, заснованих на відносинах типу «людина-людина» (за Є. Клімовим), зокрема, *розвитку управлінських здібностей*. Проведена наукова рецепція [3, 5] психологічних концепцій, в яких запропоновано психологічний профіль базової категорії «обдарованість», дозволила нам експлікувати феномен «соціальна обдарованість» через тріади «здібності – діяльність – успішність», «творчість – нестандартність – успішність», «орієнтування – адаптація – успішність». Зокрема, взявши за основу пояснення «обдарованості» як загальнонаукового терміну, запропоновані психологами (В. Моляком, В. Штерном), *соціальну обдарованість* пояснюємо як здатність індивіда швидко орієнтуватися й ефективно адаптуватися в соціумі (до соціальних умов, обставин, подій, до інших людей і самого себе); прогнозувати ймовірні комунікативні ситуації, шукати нестандартні способи взаємодії, завдяки чому бути гнучкою й мобільною, змінювати себе й соціальну дійсність, реалізуватися в соціономічних видах діяльності, досягати успішності в життєдіяльності. Наявність у представника управлінської еліти проявів соціальної обдарованості сприятиме тому, що він зможе швидко адаптуватися й орієнтуватися в сучасних мінливих конкурентних умовах, досягати успіхів у керівництві та адмініструванні.

У контексті започаткованого дослідження важливим є створення соціально-психологічного профілю (теоретичної моделі) соціально обдарованої особистості як потенційного представника національної управлінської еліти. Для цього вважаємо за необхідне виділення *ознак соціальної обдарованості*, які пояснюємо як динамічні індикатори, конкретні суспільно зумовлені якості особистості, психологічні особливості, які проявляються на рівні міжособистісного спілкування та в соціономічних видах діяльності, забезпечують їх конструктивний характер, високу якість і суттєві результати; формують системну спрямованість життєдіяльності. Високий рівень

сформованості в людини таких ознак утворює неповторний інтегральний особистісний конструкт, який називаємо *пропріумом соціально обдарованої особистості*. Таке бачення вибудовуємо, взявши за основу запропоновану Г. Оллпортом [19] категорію «пропріум» (від лат. (proprrium) – особиста власність) як сукупність усіх сторін особистості, їх внутрішня єдність. Створення *пропріуму соціально обдарованої особистості* з проектуванням її можливого входження в елітарні групи потребує аналізу праць дослідників соціальної обдарованості [1; 3; 7; 8; 12; 13;17]. Закцентуємо увагу на характеристиках обдарованої особистості такого типу, які, на наш погляд, водночас є вагомими для виконання в перспективі функцій управлінської еліти.

Стійкі загальноморальні та національні цінності: альтруїзм; гуманність; орієнтованість на людей і здатність їм допомагати; високі моральні судження; справедливість і трансцендентність як орієнтація людини в соціальній поведінці на моральні норми культури; готовність служити соціальним ідеям; здатність показати, донести свої цінності до інших людей; внутрішня свобода; усвідомлення себе господарем своєї долі.

Високий рівень соціальної мотивації, ініціативності та активності в соціономічних видах діяльності: інтерес до суспільних явищ; розуміння соціальної політики; здатність ініціювати різні громадські заходи; активність у ході створення різних груп / об'єднань і в суспільній діяльності з безумовним позитивним внеском; поведінка відповідно до добровільно прийнятих морально-етичних цінностей суспільства.

Усталені морально-вольові якості: здатність до цілеутворення; бачення віддаленої життєвої перспективи; усвідомлення важливості справ і свого покликання; ініціативність, здатність до вирішення проблем і брати на себе тягар громадянської, соціально-історичної, індивідуально-особистісної відповідальності; вимогливість до себе та інших людей, до результатів власної праці; відповідальність і твердість щодо даного слова, взятих зобов'язань; почуття обов'язку; мужність, помірність; дисциплінованість, дієздатність, воля, рішучість.

Розвинені комунікативні, управлінські, організаторські та лідерські

якості: стійка потреба в спілкуванні, прагненні до лідерства; вміння підтримувати довгострокові взаємовідносини з людьми, демонструвати рівноправні стосунки з ровесниками та представниками інших вікових груп; здатність стимулювати продуктивну поведінку інших, «визначати політику» групи, виступати її авторитетом, арбітром; високий рівень культури мовлення та творчого підходу до встановлення, підтримання взаємовідносин з людьми.

Сформований соціальний та емоційний інтелект: компетентність у сфері соціального пізнання, яка визначає успішність соціальної взаємодії; здатність орієнтуватися в складних соціальних ситуаціях і справлятися з ними, адекватно розуміти й оцінювати суть того, що відбувається; емоційна широта знань; емоційна стійкість і доречна демонстрація емоцій адекватно до ситуації; вміння управляти афективною сферою інших людей, трактувати емоції та використовувати їх для поліпшення різних видів діяльності; психосоціальна чутливість; адекватність самосприйняття.

Зовнішня привабливість і харизматичність: відкритий характер поведінки; здатність бути прийнятим більшістю знайомих; фізична привабливість; акуратність зовнішності; енергійність і пасіонарність, відкритий характер поведінки; вміння показувати не лише «фасад», а й внутрішній світ, переживання; не боятися висловлювати свої почуття, робити це своєчасно. Названі якості розширюють уявлення про ознаки/прояви соціальної обдарованості, важливими серед яких, на наш погляд, є висока соціальна пасіонарність та активність особистості, що, в свою чергу, спонукає до вчинків інших учасників взаємодії. В цьому контексті мова йде про *суб'єктність соціально обдарованої особистості*, яка виявляється у високому рівні соціальної мотивації, стійкій потребі до спілкування, участі в громадському й політичному житті; постійній готовності до перетворювальної діяльності в соціальному середовищі тощо [4]. До того ж, у такому психологічному портреті акцентовано на зовнішній стороні соціально обдарованого індивіда, який повинен бути харизматичною особистістю, екстравертною, відкритою, емоційною, що забезпечить позитивне сприйняття іншими людьми.

Отже, аналіз праць зарубіжних і вітчизняних учених дозволив нам з'ясувати домінанті якості, сформованість яких в особистості може бути підставою для ідентифікації її як потенційно соціально обдарованої та потенційного претендента / резерву управлінської еліти. В свою чергу, вважаємо за можливе розширити пропріум соціально обдарованої особистості та маємо наукове підґрунття характеризувати її в наступних контекстах.

По-перше, оцінюємо соціально обдарованого індивіда як *особливий соціальний тип* (Дж. Холланд), який інтегрує в собі риси продуктивного (Е. Фромм), екстравертного (К. Юнг) типу особистості та «соціальної» людини любові та самовіддачі (Е. Шпрангер). Так, у контексті типологічної теорії професійного вибору Дж. Холланда [20] серед шести типів виділено *соціальний*, який відрізняється вираженими соціальними вміннями (спілкуватися, прагнення до лідерства, потребами в численних соціальних контактах). Особистість такого типу незалежна від оточуючих, успішно пристосовується до обставин; емоційна і чутлива; в структурі її інтелекту виражені вербальні здібності. Вона відрізняється прагненням повчати і виховувати оточуючих, здатністю до співчуття і співпереживання. За Е. Фроммом [15], продуктивне мислення забезпечує їй раціональний, свідомий рівень особистісної та соціальної ідентифікації; продуктивна праця відкриває можливості для творчого самовираження через створення суспільно корисного продукту; а сила продуктивної любові, проявляючись через повагу, піклування і відповідальність за інших, об'єктивується на рівні її глибокого переконання як прийняття будь-якої живої істоти та небайдужість до її потреб. Підтвердженням того, що соціально обдарований індивід належить до такого соціотипу (Е. Фромм, Дж. Холланд, Е. Шпрангер, К. Юнг) є й те, що його характеристики (екстравертність; незалежність, чесність, урівноваженість, любов, альтруїзм, творчість, здатність до соціально-корисних вчинків; рефлексивне і емпатійне балансування залежно від соціальної ситуації, пріоритетність між ірраціональністю та раціональністю, позитивним домінування і паритетними відносинами у спілкуванні тощо) корелюються

з виділеними вище якостями пропріуму соціально обдарованої особистості. Аргументом до цього є й те, що в поведінці людини такого соціотипу проявляється широка гама зв'язків із соціальним середовищем, що забезпечується включенням в основні сфери життєдіяльності та широким спектром соціальних ролей. Такі особистості мають чітко виражені соціальні цілі, вміють підпорядковувати своє життя їх реалізації, керувати своїм життям. Головними життєвими орієнтаціями в таких людей є цікава робота, гармонійні взаємовідносини в колективі, широкі громадські інтереси. Вагомими детермінантами розвитку характеру особистості визначено любов і працю, реалізуючись через які, вона здійснює соціально корисні вчинки, інтегрується в суспільство, відчуваючи себе цілісною індивідуальністю. По-друге, для успішного виконання функцій управлінської еліти людина з проявами соціальної обдарованості має бути *соціально й психологічно зрілою особистістю*. На думку психологів (К. Абульханової, Б. Ананьєва, Т. Березіної, Е. Еріксона, Г. Оллпорта, К. Юнга та ін.), особистісна зрілість є комплексною якісною характеристикою людини, яка не пов'язується з її біологічним віком. Учені розмежовують поняття «зрілості» і «віку», між якими існує взаємозв'язок і взаємозалежність, але які не визнаються тотожними. Аналіз праць сучасних дослідників дозволив виділити *складові /критерії особистісної зрілості*, які водночас можна віднести до пропріуму соціальної обдарованості:

- мотивація досягнень, ціннісне ставлення до власного «Я», почуття громадянського обов'язку, активна життєва позиція і здатність до психологічної близькості з іншою людиною (Ю. Гільбух) [2];
- здатність до активної участі в житті суспільства (Е. Омаров) [10];
- ціннісні орієнтації, соціальні та моральні норми, переконання та установки в сфері «Я – Суспільство» (В. Орлова) [11];
- уміння продуктивно взаємодіяти з іншою людиною, взаємозбагачуючись і знаходячи у самотності іншого власну неповторність; не пристосовуючись, не роблячи з когось засобу для досягнення своєї мети, любити і залишатися незалежним, вільним; креативність, внутрішня

свобода, ясна і тиха радість буття, довіра, відкритість (Т. Титаренко) [15]; – синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, децентрація, життєва філософія (О. Штепа) [18]; – відповідальність – можливість вибору (активність), готовність приймати зобов'язання, здатність реалізовувати те, що задумано; цілісність – цілеспрямованість, що характеризується мотиваційною узгодженістю підпорядкованістю різних мотиваційних структур з ціннісним ядром (вершиною); суб'єктність – людина як «автор» свого життя, ініціативна, смілива, амбітна, самодостатня, здатна витримувати різні випробування («тримати удар»); завдяки готовності до ризику завжди може знайти декілька варіантів виходу зі скрутної ситуації, оскільки добре уявляє образ бажаного майбутнього, рефлексивна, оптимальна самооцінка, реалістичність рівня домагань, гнучкість (операціональна або смислова), прийняття інших, толерантність, відкритість (Є. Доценко) [6].

Наявність у особистості названих критеріїв соціальної / особистісної зрілості забезпечує усвідомленість, активність і цілеспрямованість її діяльності, визначеність і послідовність вчинків, постійні конструктивні взаємини з соціальним світом, з іншими людьми, здатність до рефлексії та особистісного зростання. Такі характеристики є важливими індикаторами й соціально обдарованої людини, в якій правильно структурована ієрархія потреб і цінностей, де важливе місце займає потреба у спілкуванні, що реалізується в соціономічних видах діяльності завдяки високому рівню соціальних здібностей. Соціально обдарована людина як зріла особистість соціально зорієнтована і соціально активна, швидко пристосовується до динамічних соціальних умов, засвоює норми соціальних систем різних рівнів і, в той же час, індивідуалізована, орієнтована на реалізацію своїх цілей і задоволення екзистенційних потреб.

Розробляючи пропріум соціально обдарованості та перетині категорій «елітарна» / «соціально обдарована» / «соціально зріла» особистість, водночас

не вважаємо їх синонімічними, розуміємо, що вони є різними науковими феноменами, які мають свою природу, специфічні характеристики. До того ж, названі ознаки таких наукових конструктів не втілюються в повному обсязі у кожній елітарній / соціально обдарованій / соціально зрілій людині, критерії їх розгортання не завжди є достатньо очевидними. Всі ознаки, які обґрунтовані в пропріумі соціально обдарованої особистості, є передусім теоретичною моделлю і не можуть бути втілені в жодній реальній людині. Натомість у характері конкретної соціально обдарованої особистості, політика, керівника, менеджера, спектр індивідуальних якостей матиме особливе поєднання, яке сприятиме досягненню лідируючого положення в суспільстві або групі, надасть можливість здійснювати ефективне управління, сприятиме досягненню професійного успіху в соціономічних видах діяльності. В ході розгортання життєвого сценарію кожної особистості такі якості комбінуються неповоротно та індивідуально, при цьому виявляються як чесноти, так і окремі недоліки. Отже, одним з чинників успішної розбудови нашої держави є формування, патріотичної управлінської еліти, керівників, лідерів нової генерації. Потенційними представниками елітарних груп різних рівнів є обдаровані громадяни, в тому числі й соціально здібні. Для успішного виконання функцій управлінської еліти особистість має володіти якостями, які водночас є проявами соціальної обдарованості. Соціально обдарований індивід інтегрує в собі, з одного боку, психічні та особистісні характеристики, які є індикаторами / ознаками будь-якої високоздібної людини незалежно від типу обдарованості та відрізняють її від інших) людей: цілеспрямованість, високий рівень вмотиваності до діяльності та стійкий інтерес до неї, глибока зануреність в улюблену справу, великий творчий потенціал і здатність продукувати нові ідеї тощо. З другого боку, соціально обдарованій особистості властиві своєрідні ознаки, які проявляються в спілкуванні та соціономічній професійній сфері, забезпечуючи високий рівень соціальної активності та продуктивний характер таких видів діяльності. Узагальнення різних підходів до пояснення досліджуваного феномену дозволило нам створити пропріум соціально обдарованої особистості як потенційного представника національної

управлінської еліти, ознаки якого перекликаються з критеріями особливого соціотипу і характеритикою соціально зрілої особистості.

References:

1. Власова О.І. Акмелогічна культура особистості як суб'єкта праці й спілкування / О.І.Власова // Психологія і особистість. – 2015. – № 2 (8). – Ч. 1 – С. 230-242.
2. Гильбух Ю. З. Тест-опросник личностной зрелости / Ю. З. Гильбух. – К.: НПЦ Перспектива, 1995. – 24 с
3. Демченко О.П. Соціальна обдарованість як передумова становлення елітарної особистості / О.П. Демченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості : науково-методичний журнал. – 2015. – №11 (42). – С.29-32.
4. Демченко О.П. Суб'єктність соціально обдарованої особистості в культурно-освітньому просторі / О.П. Демченко // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 6: Психологія обдарованості. – Випуск 12. – КиївЖитомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – С. 78–90.
5. Демченко О.П. Теоретизація соціальної обдарованості через наукову рецепцію психологічних концепцій/ О.П. Демченко // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. VI : Психологія обдарованості. – Випуск 14. – КиївЖитомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2018. – С. 36-48.
6. Доценко Е. Л. Психология личности / Е.Л.Доценко. Тюмень, 2009. – 512 с.
7. Киселева Т.Г. Рефлексивно-аксиологический поход к формированию социальной одаренности и социальной активности подростков и молодежи // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова,– 2014.– Том 20. – С.136-141.
8. Коваль Т.В. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів у контексті парадигмального оновлення сучасної освіти / Т.В. Коваль // Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал / голов. ред. А.А.Сбруєва. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – № 3 (57). – С. 390-398.

9. Коваль Т.В. Структура професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів щодо використання музичного фольклору в освітньому процесі / Т.В. Коваль // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” : [зб. наукових праць]. – К. : Гнозис, 2015. – Додаток до вип. 35, т. IX (60): тематичний випуск “Вища освіта”. – С. 375-382.
9. Коняева А.П. Психологическая интерпретация феномена социальной одаренности / А.П.Коняева // Актуальные проблемы современной психологии. – К., 1993. – С. 66-67.
10. Омаров Э. З. Особенности личной зрелости успешных и неуспешных предпринимателей / Э. З. Омаров. – Тюмень, 1997. –185 с.
11. Орлова В.В. Социальная зрелость молодежи: социальнопсихологический аспект / В.В. Орлова // Междунар. журн. прикладных и фундаментальных исследований. –2009. –№5. – С. 124-125.
12. Пасечник Л.В. Одаренность: эволюция понятия и диагностика/ Л.В.Пасечник // Дошкольное воспитание. – 2010. – №4. – С.61-73.
13. Рожков М.И. Развитие социальной одаренности детей / М. И. Рожков // Материалы междунар. науч.-практ. конф. –Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского,2011. – С. 7-10.
14. *Сохань Л. Елітарна особистість як соціальний тип / Л.Сохань // Публічне управління : теорія та практика : зб. наук.пр. – 2010. – №3-4. – С 394-399.*
15. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
16. Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий / Э. Фромм; перевод с англ.; предисловие П. С. Гуревича. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 352 с.
17. Хрусталева Т. М. Психологическая модель социальнойодаренности менеджера / И. В. Ивенских, Т. М. Хрусталева// Сибирский психологический журнал. – 2010. – №6. – С. 80–84.
18. Штепа О. С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг / О.С.Штепа. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. – 210 с.

19. Allportt G.W. Becoming: Basic consideration for a psychology of personality / G.W.Allportt. –New Heaven, CT: Yale University Press, 1995.
20. Holland John L. Psychological Classification of Occupations / John L. Holland and Others// Johns Hopkins University, Md. Center for the Study of Social Organization of Schools.–Baltimore, 1970. – 68 p.